

Նա՝ ըմբոստ, կծու խօսքերի և լրուպէական տպաւորութիւն գործելու համար, պատրաստ էր գոհել ճշմարտութիւնը, սկզբունքը՝ Հանգուցեալը շուշեցի էր, իր սկզբնական կրթութիւնը ստացել էր տեղական հայոց սեմինարիայում, իսկ միջնակարգը՝ Էջմիածնի ճեմարանում:

— Փետրուարի 7-ին թիֆլիսում վախճանուեց «Բողարճեան» ծխախոտի յայտնի գործարանի հիմնադիր Ն. Ի. Բողարճեանը, 75 տարեկան հասակում: Հանգուցեալը բնիկ արաբկիրցի էր և մանկութեան օրերում դալով թիֆլիս, կարողացել էր իր եռանդով, աշխատութեամբ հիմնել ծխախոտի գործարան և լայն առևտուր: Հանգուցեալի ժառանգները «քելէխ» կոչուած ֆեստակար սոլորութեան փոխարէն վճեցին նուիրել 1000 բուքլի զանազան բարեգործական նպատակների համար, այն է. 1) Քաղաքային գիշերային ապաստարանի օգտին 100 ռ. 2) Հայոց բարեգործական ընկերութեան 200 ռ. 3) Հայուհեաց Բարեգործական ընկերութեան 200 ռ. 4) Կոյրերի դպրոցին 100 ռ. 5) Ներսիսեան դպրոցի չքաւոր աշակերտների ուսման վարձ 100 ռ. 6) Քաջահայրների գանձարանին 50 ռ. 7) Էժմիածնի ճաշարանին 50 ռ. 8) Էժմիածնի դրաղարանին 100 ռ. 9) 5 օրինակ «Մշակ», 3 օրինակ «Մուրճ», 8 օր. «Առողջապահիկ թերթ» ձրի տարածելու չքաւոր դրաղարաններին 100 ռ.:

ՆԱՄԱԿ ԲԱԳՈՒԻԺ

Այժմ օրուայ հարցը՝ հրատապ խնդիրը, փետր. 6—9-ի արինահեղ դէպքերն են, որոց մանրամասնութիւնները յայտնի են լրագրներից: Պէտք է ասել, որ շատ վաղուց զանազան լուրեր էին պտտուում հայերի և թուրքերի մէջ լինելիք ընդհարումների մասին: Դեռ անցեալ տարի բարեկենդանի վերջին կիրակի օրուայ համար պատմում էին, թէ թուրքերը պէտք է կոտորեն հայերին. դրա համար էլ այդ օրը շատերը տանը փակուած՝ փողոց դուրս չեկան, բարեբաղդաբար ոչինչ չպատահեց: Յետոյ էլ բաւականին անցած՝ լուր տարածուեց, թէ հայերն են յարձակուած գործելու թուրքերի վրայ նրանց կրօնական մեծ հանդէսի՝ «Աշուրէի» (գլուխ ճղելու) ժամանակ: Այդ լուրը դուրս եկաւ ճիշտ այն ժամանակ, երբ աշուրէն մօտ էր, երբ նոյն հանդէսին մասնակցող թուրքերը մեծ մասով զինուած են լինում սրերով ու այլ տեսակ զէնքերով. երբ նրանք կրօնական զգացմունքներով տաքացած ու վառուած են լինում, երբ նրանց համար երկրաւոր կեանքը դառնում է շատ-շատ աննշան, երբ ոչ միայն խանգարողին ու յանդուգն յարձակուողին, այլ մինչև անգամ այդ

կրօնական հանգիսաւոր օրերում թեթեւ վիրաւորանք պատճառողին էլ կարող են պատառ պատառ անել: Շատ յարմար էր վերցրած բոպէն, ժամանակն ըստ ինքեան բարեյաջող կարող էր լինել: Բայց դարձեալ տշինչ չպատահեց: Հէնց մօտ եկու երեք ամիս առաջ՝ նորից սարքովի լուրեր տարածուեցին, թէ կամ հայերն են թուրքերին կոտորելու և կամ թուրքերը՝ հայերին: Այս բոլոր հակասական լուրերը որքան էլ անհեթեթ ու անհիմն լինէին, բայց և այնպէս որոշ չափով կարող էին թուրք ու հայ ազգաբնակչութեան մտքերը պղտորել, նրանց մէջ մտցընել տարակուսանք, անվստահութիւն դէպի միմեանց: Ուղղալ ու քիչ թէ շատ հասկացող թուրք ու հայ տարրը չէր հաւատում այդ լուրերին, խոր կերպով համոզուած էր, որ այդ բոլորը սուտ է, հասկանում էր, որ հայ ու թուրք միմեանց կոտորելու ոչ մի պատճառ չունին: Մինչդեռ միանգամայն ուրիշ բան է խաւար մասը. նա շինծու և սուտ լուրերին այլ կերպ էր վերաբերում, թերահաւատ էր, շուտ բռնկուող: Այդ շինծու լուրերը ամբարում են այրուող նիւթեր, որոնք սպասում են մի կայծի հրդեհուելու համար: Այդ կայծը փետրուար 6-ի սպանութեան դէպքն էր, որը ինչպէս յայտնի է, այսպէս պատահեց:

Նոյն օրը՝ պատարագի ժամանակ հայոց եկեղեցու պարբերապի մօտ, մէկ թուրք անձնական վրէժխնդրութիւնից դբողուած փորձում է սպանել մի հայ զինուորի. փորձը անյաջող է անցնում, փոխանակ նրան սպանելու ինքն է սպանւում հայերից: Այս տեսակ բան ամեն տեղ կարող է պատահել, և շատերը համոզուած էին, թէ դրանով ամեն բան վերջացաւ: Դժբաղդաբար այդպէս չեղաւ: Նոյն օրը գիշերուանից թուրքերը սկսեցին ընդհանուր կոտորած «Շեմախինկա» թաղում. միւս օրը կոտորածը և աւերումը կատարուեց և միւս թաղերում:

Հայերը փախչում, պատսպարւում են, ուր կարողանում են: Գաղաքում կատարուող անցքերի լուրը կայծակի արագութեամբ, հեռախօսով տարածւում է Բալախանի և միւս մօտիկ տեղերը, Սև ու Սպիտակ քաղաքները և այլն:

Փետրուար 7-ին կէսօրուայ ժամը 2¹/₂-ին մեկնող գնացքով դուրս եմ գալիս Բալախանիից դէպի Բագու: Սովորական ժամանակ այդ գծի վրայ երթեկող վագոնները համարեա միշտ լիքն են լինում մարդկանցով, շարժուելու տեղ չէ լինում. բայց այդ օրը ամբողջ գնացքում հազիւ 20—30 մարդ կար: Գնացքը ժամը 3-ին կանգ է առնում քաղաքի կայարանի առաջ. ընկերիս հետ դիմում եմ, դէպի փողոց. տարօրինակ տեսարան. ոչ մի կառք չկայ, նոյնպէս և ձիաքարշ. աղմկալի Բագուն բոլորովին հանգիստ է. մեռելային լուսթիւն, սարսափ ազդող լը-

ռութիւն: Փողոցները դատարկ են, դռքանները փակ ամեն տեղ: Ընկերիս հետ առաջ ենք գնում. կայարանին մօտիկ երեւում են երկու թուրք. ձեռքերին ոչինչ չկայ. նրանց շարժումներն ու դէմքի արտայայտութիւնը ցոյց են տալիս, որ ծածկարար զինուած են. դիրքեր են բռնում, որ սրանք էլ իրանց բաժին որոն անեն: Մի քիչ էլ առաջ ենք գնում. հատ հատ մարդիկ են երևում. շտապ քայլերով, այլալուած դէմքերով զինում են դէպի քաղաքի կենտրոնը. մեղ մօտենալով ծառօթներինց մէկը ասեց, որ ինքը Բալխանիից եկել է՝ քաղաքում սովորող զաւակներին տուն տանելու: Մտնում ենք Տելեֆունայա փողոցը, որ կայարանին մօտ է. մի քիչ հեռուից մի-մի, երկու-երկու թուրք են դալիս փողոցի երկու կողմից, պատերի տակով. ատրճանակները ձեռքերին ազատ, համարձակ շարժւում են. ոչ ոք չի խանգարում նրանց: Այս բոլորի հետ միասին ինձ ամենից շատ դարձացնող հանգամանքը այն էր, որ ոչ մի պոլիցիականի, ոչ մի զինուորի, ոչ մի կօղակի չտեսայ. կատարեալ անիշխանութիւն: Տուն մտայ թէ չէ, մի երկու ըոպէ անց լուեցին ատրճանակի ձայներ. մեր հայաթում սկսուեց խառնաշփոթութիւն, իրարանցում, աղմուկ. մէկը վազում է հայաթի դուռը փակելու, միւսը վախից դողում է, երրորդը լաց է լինում: Լսւում են ձայներ, թէ թուրքերը յարձակում գործեցին քաղաքի այս մասի վրայ էլ:

Զինուած թուրք ամբոխը կամաց կամաց առաջ էր շարժւում, ամեն տեղ աւեր ու կոտորած առաջացնելով. բարերախտաբար մի խումբ կտրիճ հայեր 5—15 հոգուց կազմուած՝ փողբիկ լամբերի բաժանուելով, սկսում են հայ եկեղեցու շրջակայ փողոցները մաքրել զինուած թուրքերից մինչև երկաթուղու կայաբանը. այստեղ զիմաղբում և թոյլ չեն տալիս Բալխանիից եկած թուրք ամբոխին քաղաք մտնելու. վտանգ սպասուող կէտերում այդ տեսակ խմբեր են երևում և դիմադրութեամբ փրկում են անդէն ու անպաշտպան հայերին: Զինուած թուրքերը արգելքի հանդիպելով՝ ստիպւում են յետ քաշուել իրանցով խիտ բնակուած թաղերը:

Փետրուար 8-ին՝ կէսօրից յետոյ երկու ժողովուրդների հողկորական ու աշխարհական դասերից կազմուած խառն թափօրը, անցնում է փողոցներով և բարձրաձայն յայտնում է կայացած հաշտութեան մասին: Վայրկինապէս ազգաբնակչութիւնը թափւում է փողոցները. մարդիկ երևում են զոնների, լուսամուտների առաջ, լցւում են պատշգամբները: Ամեն կողմում լսւում են ցնծութեան, ուրախութեան աղաղակներ: Երկու կողմի հողկորական ներկայացուցիչները, աշխարհական

ազդեցիկ մարդիկ բոլոր ժողովուրդի առաջ համբուրւում են միմեանց հետ ի նշան հաշտութեան. այս օրինակին են հետեւում ուրիշ շատ թուրքեր ու հայեր: Քաղաքը սկսում է մի քիչ իր սովորական կերպարանքն ստանալ, չորս օրուայ բանտարկուած ու պաշարուած դրութիւնից յիտոյ մարդիկ իրանց ազատ են զգում:

Թափորի երևալու հետ միասին հաշտութեան լուրը արագ կերպով տարածւում է քաղաքի բոլոր մասերը. գինուած թուրք ամբոխը դադարում է անմիտ սպանութիւնից ու աւերածութիւնից. հասարակական կեանքի ապահովութեան համար ոտքի կանգնած հայ խմբերն էլ ցած են դնում իրանց զէնքերը:

Բազուի կոտորածը արձագանք է գտնում Բիրի-էյբաթում և Բալախանիի Սարունչի ու Բամանի գիւղերում: Վերջին երկու գիւղերում կոտորածն սկսւում է փետրուար 7-ին, տեւում՝ մինչև փետր. 11-ը. այստեղ սպանութիւնները շարունակւում են հաշտութիւնից յետոյ էլ: Չար մարդիկ լուր են տարածում Բալախանում, թէ քաղաքում հայերը սրի են անցկացրել շատ թուրք ընտանիքների ու հոգևորականների: Գրգռուած թուրք ամբոխը առանց հաշիւ տալու սկսում է իր կոտորածն ու աւերումը. Բամանու Փիթօեի նաւթահորերում աշխատող հայ բանւորների ննջարանն է խուժում թուրք ամբոխը վաղ առաւօտեան և քնած մարդկանց մորթոտում է. ամենամեծ սպանութիւնը կատարւում է այստեղ: Բալախանիի զոհերի թիւը համեմատաբար աւելի որոշ է և հաշւում են. — վիրաւորուածներ՝ 36 հայ, 5 թուրք, 4 լեզգի և 1 վրացի. — սպանուածներ՝ 30 հայ և 5 թուրք, ընդ ամենը 81 մարդ:

Բիրի-էյբաթում կոտորածը սկսւում է և տեւում է փետրուարի 8—9-ը: Սպանւում են 10 մարդ և վիրաւորւում 8-ը: Սպանուածների թւում միայն մէկ ուրեք է լինում, մնացածները հայեր են (Бакинск. Изв. № 24): Ղոհների, մանաւանդ քաղաքի զոհերի թուի մասին ճիշտ բան տեսել առ այժմ շատ դժուար է. առ ժամանակ ընդհանրապէս զոհերի թիւը հաշւում են մինչև 500 *):

Երբ թուրքերի կրօնապետ Էֆենդի-Նուրալամն էլ հասաւ Բազու, հաշտութեան, միութեան ու հաշտութեան ձեռք մեկնելու հոսանքը աւելի ու աւելի ուժեղացաւ: Թուրք, հայ ժողովուրդն ու հոգևորականութիւնը միմեանց ընդհանրապէս խաղաղաբար զնացին միմեանց առջիկային փետրուար 12-ին

*) Դրանց թւում եղել են ուսանիկներ, վրացիներ և մի գերմանացի՝ ընդամենը 15 մարդ:

և լսեցին երկու կողմի հոգևորական ներկայացուցիչների յորդորական քարոզներն ու խրատները միմեանց հետ հաշտ ու եղբայրաբար ապրելու. ամեն տեղ, ամեն անգամ, թուրք ու հայ ժողովուրդը խոստանում և երգւում էր խաղաղ ու բարեկամաբար ապրել միմեանց հետ:

Մտքերը խաղաղացնելու և հաշտութիւնը կատարեալ դարձնելու համար երկու կողմի աշխարհական ու հոգևորական անձնաւորութիւնները զնացին նաև Բալախանի: Գաւառները և ամեն տեղ հանդատացուցիչ հեռագիրներ ուղարկուեցին աղղեցիկ մարդկանց ստորագրութեամբ՝ աւետելով հաշտութեան լուրը և հրաւիրելով թուրք ու հայ ժողովուրդներին միմեանց հետ եղբայրաբար ու հաշտ ապրելու: Այդ բոլորը պէտք էր Բագուի սարսափներից յետոյ: Անցան արիւնոտ օրերը. ժողովուրդը մի փոքր խաղաղուեց, ազատ շնչեց: Նոր ուշքի եկաւ աղգարնակութիւնը. տեսաւ աւերոյդ, հրդեհող ու սպանող ձեռքերի հետքերը, տեսաւ ու նորից սարսափեց... Տեսաւ դիակներ, անվերջ դիակներ՝ վիրաւատ ու այլանդակուած, տեսաւ ու կարեմէր խոցատուեց իր սրտի խոըքում: Գերեզմանոցը պատերազմի դաշտից աւելի վատ, աւելի դժոխային տեսարան էր ներկայացնում: Գրգռուած, իր գլուխը կորցրած թուրք ամբոխը ոչինչ չէր խնայել, անխտիր ամեն հասակի մարդկանց կոտորել էր. նա ձեռք էր բարձրացրել նոյն իսկ մի յղի կնոջ վրայ, պատռել մօր արգանդը և դուրս գցել մանուկին...

Բագուի հայկական կոտորածը ոմանք աշխատում են ցոյց տալ իբր կրօնական ատելութեան, աղգային թշնամութեան հետեւանք. բայց 1). եթէ կրօնական ատելութիւն գոյութիւն ունենար, միթէ այդքան հեշտ կերպով կարող կը լինէին համաձայնութեան դալ հայ ու թուրք ժողովուրդների աշխարհական և հոգևորական դասերը: Ի՞նչպէս բացատրել այն երևոյթը, որ երբ խառն թափոքը երեաց փողոցներում, թուրք ու հայ ժողովուրդները սրտանց ու գրկաբաց ընդունեցին հաշտութեան լուրը. վայրկենապէս ցած դրին երկու կողմից բարձրացրած զէնքերը. կոտորածն ու աւերը դադարեցին: Դէպի միմեանց կրօնական ատելութիւն և ցեղական թշնամութիւն ունեցող ժողովուրդները բոլորեալ անկարող էին այդ աստիճան փոխուել, ամեն բան իսկոյն մոռանալ: 2) Եթէ իսկապէս հայերի ու թուրքերի մէջ այդ տեսակ հակառակութիւն կար, հապա ի՞նչպէս բացատրել այն հանգամանքը, որ աւերի ու կոտորածի ժամանակ խաղաղ ու ինքնաձաճանաչ թուրքերը պաշտպանում էին հայերին և հայ ընտանիքներին, ոմանց ազատում, փրկում էին կորստից, տալով նրանց նաև ուտելու պաշար: Նոյն տեսակ են

վարուել հայերը իրանց մէջ ապրող թուրքերի վերաբերմամբ: Այդ մասին այստեղի թերթերում լոյս են տեսել բազմաթիւ փաստեր և շարունակուած են լոյս տեսնել: Եւ էլ ասեմ իմ գիտցածներէից: Իմ բարեկամներէից մէկը իր ընտանիքով ապրում էր Շեմախիսկա թաղում մի թուրքի հայաթում. նրան մօտիկ հայ ընտանիքներ չկան. ամեն կողմից շրջապատուած է թուրքերով. կոտորածի ժամանակ դրութիւնը եղել է չափազանց անտանելի. բարեկամս պատմում է. «Տանտէր» բարի թուրքը՝ շուտ շուտ մտնում էր սենեակս, անցած դարձածի մասին նոր նոր տեղեկութիւններ էր տալիս, սրտապընդում էր մեզ բոլորիս, յորդորում էր չվախենալ, քանի ինքը կայ, ոչ ոք չի կարող մեզ ձեռք տալ. այս բոլորի հետ միասին բարի տանտէրս տալիս էր մեզ ուտելու պաշար, ջուր. նրա շնորհիւ մեզ ոչինչ չպատահեց, ազատ պրծանք»: Նոյն բարեկամս մի ուրիշ հետաքրքիր դէպք պատմեց. բարեկամիս աներորդին ապրելիս է եղել դարձեալ թուրքերի թաղում. սա ունեցել է թուրքերի մէջ անձնական թշնամիներ, որոնք ցանկացել են խառն ժամանակից օգտուել և նրան սպանել: Բայց թուրք դրացիները այդ պատանին պարանով ջրհորն են կախ տուել և երեք օր շարունակ այնտեղում են նրան պահել, իսկ պարոնի կնոջն ու երեխային թուրքի շորեր հագցրած պատըսպարել են իրանց մէջ. թշնամիները նրան փնտռելով և չգտնելով թողել հեռացել են. այս ընտանիքի կեանքն էլ այդպէս է ազատուում:

Մեր հայաթի կողքին առևտրով է պարապում մի թուրք խանութպան. սպանութիւններն սկսուելուց յետոյ այլ ևս չի կարողանում տուն գնալ և իր եղբօր հետ միասին երեք օր շարունակ փակուած մնում է խանութում. դուքանը դէպի մեր հայաթը բացուող դուռ ունէր. հէնց այս դռնով նրանք հաղորդակցութիւն էին պահում հայաթի բնակիչների հետ. հայ տանտիրուհին հայթայթում էր նրանց ուտելու պաշար և ջուր. նրանք վայելում էին հայաթի հայ և ուրիշ ազգութեան պատկանող բնակիչների պաշտպանութիւնը, լսում էին սրանցից հանգստացուցիչ խօսքեր և սիրտ առնում, չնայած որ նրանք ամեն կողմից հայերով էին շրջապատուած, բայց ոչ մի ֆրաս չպատահեց, մնացին ողջ և առողջ: Մի ուրիշ ծանօթս պատմում է, որ այդ տեսակ խնամք են վայելել իրանց հայաթում ապրող եօթը թուրքեր: Երկու կողմից էլ այսպիսի անթիւ փաստեր կան. չեմ ուզում նրանց վրայ կանգ առնել. այդպիսի փաստեր բաց արուեցին և տպւում են «ԵԱԿ. ՈՅՅ.» թերթում:

3) Մինչդեռ Բալախանի Սարունչի ու Բամանի գիւղե-

րում տիրելիս է եղել աւեր, կոտորած, դարձեալ թուրք ու հայ խաղաղ ազգաբնակութիւնը փոխադարձաբար միմեանց պաշտպանել է: Բամանի գիւղում տեղի ունեցող սպանութեան դէպքերից անմիջապէս յետոյ՝ հայ ու թուրք ազգերից մարդիկ հաւաքուելով՝ կոտորածի առաջն առել են և թոյլ չեն տուել լայն ծաւալ ստանալու: «Բալախանի» կոչուող գիւղի թուրք ազգաբնակութեան հասկացող մասը ցոյց է տուել նոյն իսկ ասպետական ոգի. նախ յայտնել և զգուշացրել են իրանց եղբայրակից թուրքերին, որ հայերին ձեռք չտան. երկրորդ, զինուած պտտելիս են եղել փողոցներով, որ պաշտպանեն հայերին. դրա համար էլ «Բալախանի» գիւղում սպանութեան ու թալանի ոչ մի դէպք չի պատահել: Այս փաստերը պարզապէս ցոյց են տալիս, որ հայ ու թուրք հարեան ժողովուրդների մէջ գոյութիւն չեն ունեցել ոչ կրօնական ատելութիւն և ոչ էլ ցեղական թշնամութիւն:

Նաև խօսք չի կարող լինել թուրք ու հայ ազգաբնակութեան տնտեսական շահերի ընդհարման մասին: Հէնց վեր առնենք Բագուն. կը տեսնենք, որ թուրք տարրը թէ փողով և թէ անշարժ կալուածքներով աւելի ապահով, աւելի բարձր է հայից. ապա ուրեմն նրան նախանձելու ոչինչ չունի. նա իր առևտրական գործով աւելի կապուած է հայի հետ. տուն ու դուքան մեծ մասով վարձու է տալիս հային. թուրքին երբէք ձեռնտու չէ հայի հետ թշնամանալ և սրան փաստել: Տնտեսապէս հայ ու թուրք այնպէս պինդ են կապուած միմեանց հետ, որ փոխադարձ թշնամութիւնը երկուսի նիւթական վիճակի վրայ էլ հաւասարապէս վատ կազդէր:

Պարզ է, որ այս կոտորածը չարամիտ մարդկանց գործ է: Թուրք ժողովուրդից ոտքի են կանգնել նրա տականքները, որոնք նայած հանգամանքներին դէնք կը բարձրացնեն ոչ միայն ուրիշ ազգութիւններէ, այլ և իրանց ազգակիցների դէմ: Արդեօք ինչն ստիպեց թուրք ամբոխին այնպէս զինուած ու կազմակերպուած դուրս գալ հայերի դէմ. այս հարցի պատասխանը պիտի տայ մեզ մանրագնին քննութիւնն ու արդար դատաստանը, որին սպասում է ոչ միայն Բագուն ու Ռուսաստանը, այլ ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհը:

Անցան կոտորածի օրերը, բայց դեռ չէ անցել սարսափի ու վախի աղդեցութիւնը. համարեա սպանութեան դէպքերի առաջին օրից մինչև հիմա սկսուել է Բագուն ու Բալախանիից փախչողների, դաղթողների մի մեծ հոսանք: Բագուն ու Բալախանին դատարկուած են: Անխտիր հեռանում են բոլոր ազգութիւններին պատկանող անհատներ ու ընտանիքներ:

բայց ամենից շատ հայեր:

Բագուին սպառնում է տնտեսական քայքայում, որը անշուտ կ'ազդի շատ ասպարէզներին, շատ մարդկանց և շատ տեղերին վրայ: Աշխատող ձեռքերը պակասում են, շատ գործեր կանգ են առնում, կամ կիսատ պատատ առաջ տարւում:

Բագուն առաջուայ շարժուն ու կենդանի քաղաքը չէ. գաղթականութեան պատճառով գործերը, առևտուրը բաւականաչափ ընկած են: Բագուն իշխեցնում է այժմ գաւառական մի խուլ անկիւն, մանաւանդ երեկոյեան ժամը 7-ից և 8-ից յետոյ: Փետրուարի 11-ին տեղական իշխանութեան կողմից արձակած հրամանի համաձայն ոչ ոք առանց իշխանութեան գրաւոր թոյլտուութեան իրաւունք չունի փողոցում լինել երեկոյեան ժամը 8-ից ուշ եւ առաւօտեան ժամը 6-ից առաջ: Հակառակ վարուողները կ'ենթարկուեն 500 բուբլի տուգանքի կամ մինչև 3 ամիս բանտարկութեան: Իր սովորական կենդանութիւնից զուրկ Բագուն մի տեսակ վախ ազդող հանգստութիւն է ներկայացնում:

Բագուի արիւնոտ օրերը՝ հարիւրաւոր ապացոյցների վրայ աւելացրին մէկն էլ, որ ժողովրդի խաւար մասը սոսկալի պատուհաս է թէ հասարակութեան և թէ պետութեան համար: Այս և այն ազգութեան կոտորածը չի փնասում միմիայն կոտորուող տարրին, այլ և ամբողջ ազգաբնակչութեան ու ամբողջ պետութեան շահերին: Արդէն ժամանակ է, որ հասարակութիւնը և պետութիւնը ոչինչ չմնային խաւար մասսայի մտաւոր ու բարոյական կրթութեան համար: Սկզբնական կրթութիւնը պէտք է դարձնել ձրի և պարտաւորիչ, թէ մատաղ սերունդի և թէ հասակաւորների կրթական գործում շատ մեծ տեղ պէտք է տալ մայրենի լեզուին. դա մանաւանդ անհրաժեշտ է կովկասում ընակուող բազմացեղ, բազմալեզու և յետ մեացած ժողովուրդների համար: Պէտք է բաց անել հասակաւորների համար կիրականօրեայ և երեկոյեան դպրոցներ, որտեղ առարկաները պիտի աւանդուեն մայրենի լեզուով. այդ հիմնարկութիւններին կից անհրաժեշտ է պահել գրադարան-ընթերցարաններ դարձեալ մայրենի լեզուի գրականութեամբ ու պարբերական թերթերով. պէտք է տալ էթնագին ժողովրդական ներկայացումներ կային կային. այն ժամանակ խաւար մասսան արագ կերպով առաջ կը գնայ, աւելի շուտ կը հասկանայ իր չարն ու բարին և պատուհաս չի դառնալ ոչ հասարակութեան և ոչ էլ պետութեան համար:

Տիգրան Ռաշմանեան

18/18 Փետրուարի 1905 թ.

Բագու